

Dr. Tomaž Nabergoj, Narodni muzej Slovenije

NEKOČ JE BIL GUTENWERD

Tomaž Nabergoj, PhD, National Museum of Slovenia

ONCE THERE WAS GUTENWERD

IZVLEČEK

Srednjeveški trg Gutenwerd je od 12. do 15. stoletja obstajal v okljuku Krke na Šentjernejskem polju kot del posesti škofije iz Freisinga na Bavarskem, a pogosto v fevdu različnih gospodov, npr. grofov Andeških in vojvod Babenberžanov. Več kot 100 dokumentov od sredine 13. stoletja do leta 1500 omenja Gutenwerd: mitnico in brod prek Krke, sodnika in sedež krvnega sodstva, župnika in cerkev sv. Nikolaja, posamezne tržane. V prvi polovici 13. stoletja so v trgu kovali srebrne breške pfenige, dokaz trgovine in stikov Gutenwerda ob pomembni poti med severno Italijo in Ogrsko. V trgu so živeli trgovci in obrtniki, plemiči in duhovniki ter urbani kmetje in vrtnarji. Leta 1473 so Gutenwerd uničili osmanski Turki in je prenehal obstajati, ostanke sta zarasla trava in grmovje, ohranila se je le cerkev sv. Nikolaja.

Lokacijo opuščene naselbine so na ledini Otok pri Dobravi našli arheologi Narodnega muzeja iz Ljubljane in z izkopavanji (1967–1984) odkrili ostanke lesenih in kamnitih hiš, temelje romanske cerkve in tlakovano cesto, v cerkvi sv. Nikolaja pa temelje romanske in gotske arhitekture ter 44 grobov iz poznega srednjega in zgodnjega novega veka. Izkopali so ostanke železarskih delavnic, strojarskih jam in kurišč. Tisoče odlomkov lončenih posod, raznovrstno orodje in predmeti za vsakdanjo rabo iz gline, železa, bakra, brona, medenine, kamna, kosti, rogovine, stekla in usnja dokumentirajo vsakdanje življenje v srednjem veku bolje kot katerokoli drugo arheološko najdišče v Sloveniji. Gutenwerd kot izjemen primer kulturne dediščine ima velik potencial za nadaljnje arheološke in druge, predvsem naravoslovne raziskave.

Ključne besede: Gutenwerd, opuščena naselbina, osmanski Turki, arheologija, srednji vek

ABSTRACT

The medieval market town of Gutenwerd was located in a bend of the River Krka, in the plain of Šentjernejsko polje, and flourished between the 12th and the 15th century. It formed part of the Freising diocese in Bavaria, but was often enfeoffed to different lords such as the Counts of Andechs and Dukes of Babenberg. More than 100 documents from the mid-13th century to the year 1500 mention Gutenwerd, its toll station and ferry across the Krka, a judge and the seat of blood justice, a parish priest, the church of St Nicholas and individual inhabitants. In the first half of the 13th century, the town had a mint of silver Friesacher pfennigs, which shows its trading and connections along the important route between northern Italy and Hungary. Its inhabitants were merchants and craftsman, nobility and clergy, as well as urban farmers and gardeners. In 1473, it was devastated by the Ottoman Turks and never recovered. Its remains were overgrown, only the church of St Nicholas survived.

The deserted settlement was rediscovered by a team of archaeologists from the National Museum in Ljubljana, investigating at Otok pri Dobravi. Their excavation (1967–1984) unearthed the remains of timber and stone houses, the foundations of a Romanesque church and a cobbled road. In the church of St Nicholas, they found the foundations of its Romanesque and Gothic predecessors, as well as 44 graves from the late medieval and early modern periods. They excavated the remains of ironworks, tanning pits and fireplaces. Thousands of pottery sherds, different tools and objects made of clay, iron, copper, bronze, brass, stone, bone, antlers, glass and leather document the daily life in the Middle Ages better than any other archaeological site in Slovenia. As an exceptional example of cultural heritage, Gutenwerd holds great potential for further archaeological and other scientific research.

Keywords: Gutenwerd, deserted settlement, Ottoman Turks, archaeology, Middle Ages

UVOD: GUTENWERD – OTOK PRI DOBRAVI

Pred osmimi ali devetimi stoletji, v dobi, ki ji danes rečemo srednji vek, je ob spodnji Krki zrasla naselbina. Imenovala se je Gutenwerd. Prebivalci so se ukvarjali z obrtni in trgovino, kot pričajo zapisi o mitnici in brodu na Krki ter novčne najdbe. Včasih jim je šlo dobro, včasih slabo. Trpeti so morali naravne ujme, kuge, lakote in vojne. V letu Gospodovem 1473 pa jih je zadela strašna nesreča ...

Tako se začne pripoved o urbani naselbini, ki je obstajala od 12. do 15. stoletja, a je bila opuščena in je danes ni več videti – od nje se je kot edina srednjeveška stavba ohranila cerkev sv. Nikolaja, v baročni preobleki in kot podružnična cerkev župnije Škocjan. Vendar se prav tam, na travnikih in njivah ob cerkvi, pod površjem še vedno skrivajo ostanki nekoč živahnega naselja. Ležijo na ledini Otok, južno od današnje struge Krke, med vasema Dobrava in Drama ter vzhodno od avtomobilske ceste med tema naseljem. Obdaja jih stara struga Krke, ki jo razpoznamo v padajočem terenu tam, kjer danes teče le potok Mihovica (ali Curek), saj je reka v zadnjih stoletjih spremenila svoj tok in zdaj teče precej zahodneje. To je arheološko najdišče Otok pri Dobravi, ki se danes nahaja v Občini Šentjernej in je zaščiteno kot kulturni spomenik lokalnega pomena.

Gutenwerd je doslej edina opuščena srednjeveška naselbina v Sloveniji, ki so jo odkrili in izkopavali arheologi. Ima pionirsko mesto v razvoju slovenske srednjeveške arheologije in je pomembna za poznavanje zgodovine srednjeveških urbanih naselbin, to je mest in trgov, tako v slovenskem kot tudi v mednarodnem merilu. Narodni muzej Slovenije je leta 2024 na veliki razstavi v Ljubljani na podlagi izkopanin, pisnih virov in novčnih najdb predstavil arheološke raziskave v letih 1967–1984, predvsem pa zgodbo o tem trgu in njegovih prebivalcih, o njihovem vsakdanjem življenju, o koncu naselbine in o njeni zapuščini.¹

Arheološko najdišče Otok pri Dobravi s cerkvijo sv. Nikolaja.
Foto: Andrej Gaspari, 2021.

OD PISMA DO ODKRITJA IN IZKOPAVANJ

Zgodovinarji dolgo niso vedeli, kje je bil Gutenwerd, poznali pa so njegovo zlo usodo. Kot je v pismu avstrijskemu vojvodi Sigmundu Tirolskemu 3. novembra 1473 zapisal freisinški škof Janez, so Turki tisto leto na Kranjskem napadli freisinški gospostvi Klevevž in (Škofjo) Loko. Poleti so *to imenovano gospostvo Klevevž popolnoma uničili in opustošili, tudi tam ležeči trg, imenovan Gutenwerd, s silovitim napadom požgali ter vse, ki so bili v njem, ocenjuje se, da jih je bilo tri tisoč ljudi, pobili, zažgali in odvlekli v žalostno sužnost*. Kakšna groza, kakšno gorje! Trg si ni več opomogel, življenje je zamrlo, kar je še ostalo uporabnega, so odnesli okoliški prebivalci. Požgane domove in kašče, opuščena dvorišča in poti sta prerasla grmovje in trava. Pozneje so si ljudje iz okolice tam uredili travnike in obdelovali njive, kot to počnejo še danes: kmetje ob oranju vedno znova naletijo na stare črepinje, drobne zarjavele predmete in kose kamenja kot preostanke nekdanjega Gutenwerda.

¹ Nekoč je bil Gutenwerd. Raziskovanje opuščene srednjeveške naselbine ob reki Krki (Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 30. 1.–3. 11. 2024).

Pet stoletij po uničujočem napadu osmanskih Turkov so arheologi Narodnega muzeja iz Ljubljane na pobudo zgodovinarja Ferda Gestrina s terenskimi pregledi in sondiranjem našli lokacijo Gutenwerda – na ledini Otok v okljuku Krke. Beseda *werd* v nemščini pomeni otok in je v srednjem veku označevala naselbino na rečnem otoku ali v okljuku reke. Ekipa pod vodstvom muzejskih kustosov dr. Vinka Šribarja in njegove sodelavke dr. Vide Stare je odkrila ostanke več lesenih in kamnitih hiš, temelje romanske cerkve in tlakovano cesto, široko 4 do 6 metrov. Ta cesta je v smeri sever–jug povezovala obe znani cerkvi, to je cerkev sv. Nikolaja in izkopano romansko cerkev, in je še vedno ohranjena pod današnjim kolovozom, ki ga kmetje uporabljajo za dostop do svojih njiv in travnikov. Ob robovih so cesto zamejevali večji kamni, njena vozna površina je bila grajena iz manjših kamnov in oblic ter utrjena z gruščem. Na njej oziroma v njenih plasteh so arheologi izkopali različne predmete iz poznega srednjega veka, predvsem podkve, pa tudi puščične osti, ključe in drobno orodje – sledove prometa oziroma dejavnosti in dogodkov iz preteklosti ceste.

O obrtnih dejavnostih v naselju pričajo ostaline delavnice za predelavo železa in strojarskih jam za strojenje kože, prav tako ostanki kurišč, ki naj bi pripadala topilniškimi pečem za železo in bron. Najdenih je bilo še na tisoče odlomkov lončenih posod, raznovrstno orodje in predmeti za vsakdanjo rabo iz različnih materialov, poleg gline predvsem iz kovine (železo, bron, medenina), pa tudi iz kamna, kosti, rogovine, stekla in usnja. V baročni cerkvi sv. Nikolaja so odkopali temelje starejše, romanske in gotske arhitekture ter 44 grobov iz poznega srednjega in iz novega veka; še štirje grobovi so bili odkriti zunaj cerkve. Okoliški prebivalci so namreč v cerkvi še več desetletij pokopavali umrle, pozneje pa je ob njej nastalo vaško pokopališče.

Razstava v atriju Narodnega muzeja Slovenije.
Foto: Tomaž Lauko.

O NASTANKU IN OBSEGU NASELBINE

Kdaj je nastala naselbina in kako, ni znano. Ne vemo, ali je bila postavljena na »čistini« kot nova urbana tvorba ali se je navezala na starejše osnove. Izkopavalci so domnevali, da je imel freisinški trg slovanske korenine, iz 11. ali morda celo 10. stoletja, vendar analiza najdb tega za zdaj ne potrjuje – značilnih predmetov iz slovanske dobe, npr. kuhinjske lončenine ali nakita, med izkopaninami ni bilo. Tudi nedavno opravljena radiokarbonska analiza (C 14) vzorca lesa iz domnevno najstarejšega ohranjenega bivalnega objekta, to je v zemljo vkopane stavbe z leseno konstrukcijo (»zemljanke«), ne potrjuje nastanka v slovanski dobi, ampak kaže na začetke naselbine zelo verjetno šele v 12. stoletju. Ob izkopavanjih je bilo sicer odkritih tudi nekaj predmetov iz starejših dob, npr. prazgodovinsko kamnito kladivo, nekaj bronastih zaponk za spenjanje obleke (fibul) in nekaj novcev iz rimske dobe ter keramični lonček, datiran še v zgodnji srednji vek. A to so posamične najdbe, ki ne pripadajo nobenim arheološkim plastem ali sklopom najdb iz tistih dob. Bile so izgubljene ali odvržene na območju poznejšega Gutenwerda – dokazujejo le starost te kulturne krajine ob Krki, nimajo pa neposredne povezave s poznejšo srednjeveško naselbino. Zato npr. na podlagi teh antičnih predmetov ne moremo potrditi domnev, da je bilo ob cerkvi sv. Nikolaja v rimski dobi rečno пристanišče in da je bila tam nekoč že rimska poselitev.

Rekonstruirano kovaško delavnico je opremil kovač Joc Čudovan.

Foto: Tomaž Lauko.

Kako natančno je bilo zamejeno območje Gutenwerda in kako veliko je bilo, tudi ni povsem jasno. S severne, vzhodne in južne strani ga je obdajala stara struga Krke, na zahodni strani pa naj bi naselbina segala do današnje ceste in tako zavzemala ok. 12 hektarov površine. Morda je imela zahodno od ceste še obdelovalne površine za svoje potrebe. Ne vemo niti, ali današnja cesta poteka po trasi še enega rečnega rokava oziroma ali je bil Otok v srednjem veku tudi z zahodne strani obdan z vodo, čeprav to nakazuje lidarski posnetek verjetne suhe rečne struge na tem območju. Natančen potek struge Krke in njeno spreminjanje skozi čas bodo lahko določile šele nove geološke raziskave. Geološka sondiranja v času izkopavanj so pokazala, da sta bila v srednjem veku gladina reke in nivo talne vode ok. 3 do 4 metre pod takratno hodno površino. Krka, ki je bila vselej življenjska žila te pokrajine, je naselbino na Otoku ščitila, a jo s poplavamami – kakor še danes – tudi ogrožala.

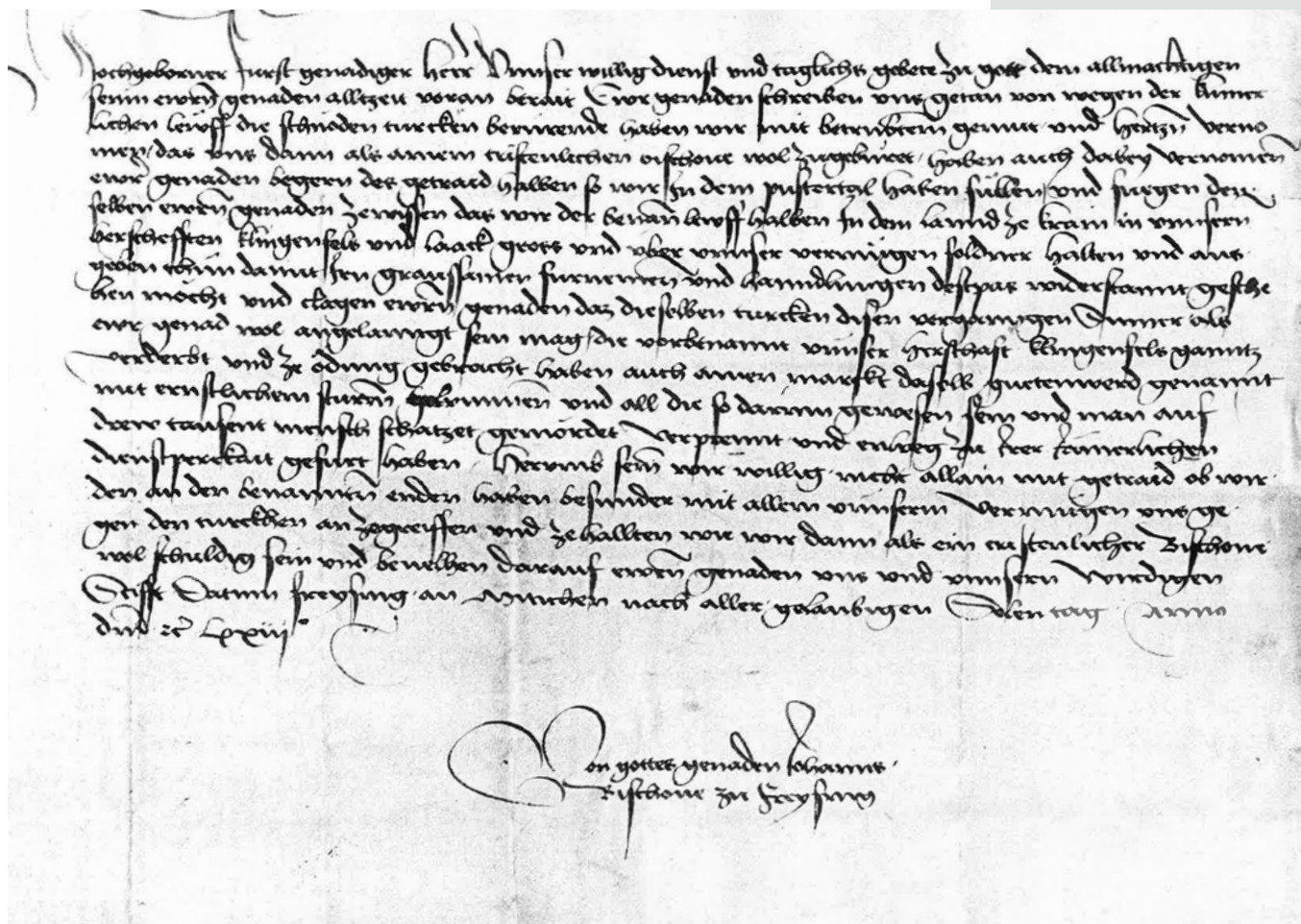

Srebrnik iz kovnice Gutenwerd z motivom viteza, datiran v leta 1220–1228.
Foto: Tomaž Lauko.

FREISINŠKI TRG IN NJEGOVA KOVNICA SREBRNIKOV

Gutenwerd je bil leta 1251 v pisnih virih prvič omenjen kot trg (*forum Gvtenwerde*) in je bil del fevdalnega gospodstva s središčem na gradu Klevevž (Klingenfels, pri Šmarjeti), v lasti škofov iz Freisinga na Bavarskem. Središče freisinške posesti na Kranjskem pa je bilo že leta 973 nastalo loško gospodstvo z Loko (*Lack*), kasnejšo Škofjo Loko (*Bischoflack*). Škofje so v trgu ob Krki imeli svojega upravitelja, kot priča navedba posebne, verjetno utrjene stavbe zanj (*domus*). V arhivih v Sloveniji, Avstriji in Nemčiji je ohranjenih več kot 100 dokumentov, ki v obdobju od sredine 13. stoletja do leta 1500 omenjajo Gutenwerd. Med drugim navajajo mitnico in brod prek Krke, sodnika in sedež krvnega sodstva, župnika in cerkev sv. Nikolaja. Ta je bil zavetnik mornarjev, čolnarjev in brodarjev, zato izbira svetnika za to cerkev ob reki z brodom ni bila naključna.

Freisinška škofija je trg dajala v fevd različnim fevdalnim gospodom, npr. grofom Andeškim in vojvodom Babenberžanom. Oboji, najprej pa škof Oton II. v začetku 13. stoletja, so v prvi polovici tega stoletja v Gutenwerdu dali kovati srebrne breške pfenige. To so bili novci, kovani po vzoru srebrnikov iz Brež (Friesach) na Koroškem, ki so bili v tistem času eno najpomembnejših plačilnih sredstev v srednji Evropi. Ohranjeni novci so majhni in zelo tanki, zato tudi tehtajo zelo malo. Npr. srebrnik, ki sta ga skupaj dala kovati istrski mejni grof Henrik IV. Andeški in njegov brat oglejski patriarh Bertold med letoma 1220 in 1228, ima premer 15,5 mm in tehta le 0,87 g. Na sprednji strani je upodobljen vitez v verižnem oklepu, z mečem in trikotnim ščitom, obkrožen z nizom črk in znakov, na zadnji strani pa so križ, angel in moško poprsje. Nekateri srebrniki (tako imenovani »govoreči« novci) nosijo napis *GUTENWERT* (oziroma *GUTENVVERT*) – ime kovnice se dosledno konča s črko T, medtem ko je v srednjeveških pisnih virih ime kraja dosledno zapisano s črko D. Obstaja tudi nemška različica zapisa s *-th* na koncu, a ta je bila v virih redko uporabljena in je iz novega veka.

Narodni muzej Slovenije hrani pet takšnih novcev, ki so bili kovani v Gutenwerdu (a najdeni na drugih najdiščih) – tamkajšnja kovnica je bila glede na število tipov novcev celo najbolj produktivna med vsemi znanimi kovnicami s slovenskega ozemlja v srednjem veku. Novci so odraz razvoja obrti, tržne naravnosti naselbine in njenega vključevanja v mejno trgovino na širšem območju, posebej z vzhodom, blizu pomembne nadregionalne prometne in trgovske poti med severno Italijo in Ogrsko. To dokazujejo najdbe gutenwerških srebrnikov v velikih novčnih depojih na Hrvaškem, na Madžarskem in v Romuniji. Trgovske vezi z vzhodom pa je prekinil uničujoč napad Mongolov na Ogrsko leta 1241. V naslednjih letih je enako kot druge mejne kovnice na današnjem slovenskem ozemlju prenehala delovati tudi kovnica v Gutenwerdu. Razcveta mejne trgovine je bilo konec, vlogo breškega pfeniga pa je nadomestil nov srebrni denar, dunajski pfenig (enega takšnega so arheologi našli tudi na Otoku pri Dobravi).

Naselje, ki je bilo v 13. in 14. stoletju eno izmed upravnih središč freisinške škofije na Kranjskem in tekmeč deželnoknežji Kostanjevici, je v 15. stoletju zaradi krčenja freisinške dolenjske posesti izgubilo svoj gospodarski in politični pomen. Njegovo propadanje so pospešili razvoj Novega mesta, ki so ga kot Rudolfsward leta 1365 ustanovili in prednostno podpirali Habsburžani, pa tudi vojne in tako imenovani turški vpadi. Napad osmanskih Turkov leta 1473 je bil za Gutenwerd usoden, po njem si trg ni več opomogel in je kot naselbina prenehal obstajati. V poznem srednjem veku pa je bil opuščen še en trg nedaleč stran: Kronovo (*Chronaw*). Njegova

Pismo iz leta 1473 o uničenju Gutenwerda. Hrani Tirolski deželni arhiv, Innsbruck.

natančna lokacija na otočku sredi Krke (blizu današnje vasi Dolenje Kronovo) in vzrok za propad še nista znana, ohranil se je le toponim *Tržič* – a glede na ohranjene vire ni nikoli doživel enakega vzpona kot sosednji Gutenwerd. Tako so v srednjem veku v urbani pokrajini ob Krki obstajale štiri naselbine: mesti Kostanjevica in Novo mesto ter trga Gutenwerd in Kronovo.

V POKRAJINI OB KRKI

S krčenjem gozdov, agrarno kolonizacijo, večanjem obdelovalnih površin in gospodarskim napredkom se je v srednjem veku izoblikovala kulturna krajina, ki je prepoznavna še danes: mesta, trgi, utrdbe in gradovi, polja, gospodstva z gozdovi, državne in deželne meje, cerkve in samostani ter poti in ceste. To velja tudi za današnjo Dolenjsko oziroma tisti del srednjeveške Kranjske, kjer se je ob Krki razvil Gutenwerd. Njegova geografska lega je omogočala tržanom veliko naravnih virov za gradnjo, prehrano in trgovino. Poleg reke so trg obdajali polja, travniki, pašniki, njive, ribniki in sadovnjaki. V bližnjem Krakovskem gozdu so rasle številne drevesne vrste in bil je dom mnogim živalskim vrstam. Od tod in iz drugih gozdov so ljudje pridobivali med drugim tudi les hrasta, topola, gabra, vrbe in krhlike ter lovili divjad. Vir za določitev vrst dreves je bila plast listja z dna »zemljanke«, primerek divjadi pa je potrdila kost jelena. Arheozoološke analize živalskih kosti so sicer pokazale, da so prebivalci Gutenwerda gojili govedo, prašiče, ovce, koze in perutnino. Živino so uporabljali za meso, za vleko tovorov, kot kažejo sledovi obrabe na nekaterih kosteh, za predelavo kože oziroma izdelavo usnja, kosti in rogove pa za izdelavo različnih predmetov. Uporabo konja in vola potrjujejo podkve.

Nekatere surovine so prebivalci Gutenwerda pridobili ali kupili od drugod. Geološke analize so pokazale, da je bilo precej brusnih kamnov prinesenih z območja Zasavja, kamniti odlomki treh ročnih mlinov za mletje žita (žrmelj) pa izhajajo iz severovzhodne Slovenije oziroma iz Sostrega pri Ljubljani. Lokalnega izvora je bila glina iz glinokopov ob Krki, ki so jo uporabljali za izdelavo keramičnih predmetov.

»Gerloh« – odlomek keramične posode z upodobitvijo obraza, 14.–15. stoletje.

Foto: Tomaž Lauko.

Železno orodje (od zgoraj navzdol: strgala, kleščice, svedri, šila), 13.–15. stoletje.

Foto: Tomaž Lauko.

O PREBIVALCIH GUTENWERDA

V Gutenwerdu so živeli trgovci in obrtniki, kot utemeljeno sklepamo po novčnikih najdbah, posebej iz domače kovnice, in po različnih izdelkih, posebej orodju. Arheološke najdbe dokumentirajo lončarstvo (posodje, izdelano iz lokalne gline), strojarstvo oziroma usnjarstvo (dve strojarski jami z ostanki čreslovin in koščki odrezanega usnja, strgala za strganje kože, šila in prebijači za obdelavo usnja), predelavo železa in izdelavo železnih predmetov (žlindra, polizdelki, odlomki livarskega lončka, ostanki kurišč oziroma peči). Izjemen predmet je odlomek kamnitega kalupa z zvrtnimi luknjicami: analiza je pokazala, da so v njem še vedno sledi kositra in svinca, torej je bil kalup namenjen za izdelavo kositrnih predmetov – noben ni bil izkopan, odlomek kalupa pa vendarle dokazuje kositrarsko obrt.

V tem freisinškem trgu pa so živeli tudi plemiči in duhovniki, kot pričajo pisni viri. Ena izmed plemiških družin se je celo imenovala *de Gutenwerde*. In kot kažejo najdbe poljedelskega orodja, npr. srpov in drobnega vrtnarskega orodja (pralice), so morali tu bivati tudi tako imenovani urbani kmetje in vrtnarji – tržani, ki so se vsaj del svojega časa ukvarjali z obdelovanjem zemljišč okoli svojih hiš, zlasti vrtov in sadovnjakov, zunaj trga pa z obdelovanjem njiv, travnikov in vinogradov, bodisi kot lastniki bodisi kot zakupniki.

Zanimive so štiri listine, ki govorijo o nekdanjem gutenwerškem sodniku Ulriku, sinu plemiča Uzolda iz Gutenwerda. Ulrik je leta 1320 po nasvetu svoje žene Rihce ter s privoljenjem sina Ulrika in zeta Henrika z Rake zapustil samostanu v Kostanjevici prihodek od vinograda na Hrvaški gori ob vznožju Gorjancev. V zameno so se morali menihi zahvaljevati njemu in njegovim prednikom v priprošnjah Bogu in zanje moliti. Njegovi ženi pa so morali vsako leto do konca življenja zagotoviti sto veder vina ne glede na dobro ali slabo letino in ga pripeljati v njeno hišo v Gutenwerdu. Leta 1321 je Ulrik spremenil svojo zahtevo do menihov: ti so se morali odtlej vsako leto na tretji dan pred svečnico pri mašah spominjati njegovih prednikov in družine. Leta 1322 pa se je Rihca, takrat že Ulrikova vdova, vinu odpovedala in samostan ji je za to plačal 20 starih oglejskih pfenigov. Na podlagi oseb, omenjenih v teh listinah, je bilo mogoče narediti pravo malo rodoslovno deblo s štirimi generacijami članov Ulrikove družine oziroma sorodnikov.

Vrsta dokumentov omenja prebivalce Gutenwerda poimensko, npr. tržane Petra Pečnika, Jurija Babiča in Ulrika Manjšega iz Gutenwerda ter plemiča Gerloha iz Gutenwerda. Imena, ki so tako slovenska kot nemška, kažejo izvor teh ljudi – vsaj

Glinena konjička – otroški igrački, 13.–14. stoletje.

Foto: Tomaž Lauko.

Koščena igralna kocka in roževinast igralni žeton, 14.–15. stoletje.

Foto: Tomaž Lauko.

nekateri so zelo verjetno prišli kot kolonisti z drugih območij oziroma posesti freisinske škofije, npr. iz južne Nemčije.

Otrok pisni viri izrecno ne omenjajo, vendar pa jih dokumentirajo nekatere najdbe, posebej igrače. To so trije glineni konjički, ki so bili priljubljena igrača v 13. in 14. stoletju tako med plemiškimi otroki kot med otroki meščanov in tržanov marsikje v srednji Evropi. Drugih igrač arheologi niso našli, zelo verjetno so bile mnoge iz organskih materialov, npr. lesa, usnja, tkanine ali ličja, in se zato niso ohranile. Morda je bil kot igrača uporabljen tudi prav majhen glinen lonček, vendar je to le domneva (lahko bi ga uporabili tudi za shranjevanje mazila ali česa podobnega). Izkopana pa sta bila koščena igralna kocka in igralni žeton iz rogovine – razmeroma pogosto najdena predmeta za zabavo tako otrok kot tudi odraslih. Kockanje odraslih (posebej za denar) je bilo sicer marsikje kaznovano ali celo prepovedano, če je vodilo v prepire in še kaj hujšega, kot pričajo pisni viri za nemški prostor. K zabavi oziroma prostemu času dodajmo še preprosto železno drumlico – edini glasbeni instrument, ki so ga arheologi našli pri izkopavanjih Gutenwerda. A kot kažejo zapisi iz srednjega veka, je bilo časa za zabavo takrat bolj malo, večina ljudi se je morala zelo potruditi za svoje preživetje, časi so bili pogosto težki in celo neusmiljeni.

VPADI OSMANSKIH TURKOV IN KONEC GUTENWERDA

Zgodba o koncu Gutenwerda leta 1473 spada v eno najtežjih obdobij zgodovine slovenskih dežel. Takrat, v drugi polovici 15. stoletja, so v te kraje vpadali osmanski Turki. Njihov imperij se je pod vodstvom dinastije Osmanov v 14. in 15. stoletju iz Male Azije razširil na evropska tla, osvojil večji del Balkana in ogrožal Ogrsko. Ko so Osmani leta 1463 osvojili Bosno, so od tam začeli redno vpadati na današnje slovensko ozemlje in še naprej, torej na Kranjsko, Štajersko in Koroško ter v Furlanijo. Njihovi vpadi so bili del premišljene politike širitve osmanske države in vojn s krščanskimi deželami, predvsem Avstrijo in Ogrsko, pa tudi z Beneško republiko. Izenada in naglo so vdiral na nasprotnikovo ozemlje, lahko le za nekaj dni ali tednov. To ni bila redna vojska osmanske države, ampak roparski oddelki, ki so jih sestavljali predvsem lahki konjeniki (akindžije). Pogosto ni šlo za islamske vojščake, ampak večinoma za islamizirane nekdanje krščanske prebivalce ozemelj, ki jih je zasedla osmanska država na Balkanu. Požigali in plenili so vasi, cerkve in samostane, napadali mesta in trge, pobijali nemočno prebivalstvo, se hitro umaknili, ob vrnitvi pa ob plenu s seboj v sužnost odgnali ujetnike. Tako so slabili obrambno sposobnost dežel, predvidenih za poznejšo trajno osvojitve. Glede na tedanja poročila so po ocenah zgodovinarjev v osmansko državo odpeljali ok. 200.000 ljudi. Učinkovite obrambe pred Turki pa slovenske dežele v 15. stoletju niso imele in prebivalci so bili zlasti na podeželju prepuščeni sami sebi.

Posebej hudi in številni so bili vpadi v letih 1469–1483. Takrat so enote osmanskih konjenikov kar trikrat vpadle na lahko dostopno Šentjernejsko polje. Kot pričajo pisni viri, so Turki (tako se v virih dosledno imenujejo) poleti 1469 oplenili okolico Šentjerneja in Dobravo, poleti 1471 spet udarili na Šentjernejsko polje, septembra 1473 pa opustošili dolino Krke (najverjetneje spada sem tudi napad na Gutenwerd, ki se je po besedah freisinskega škofa zgodil »poleti«).

ZGODBA O ZAKLADU IZ GUTENWERDA

Stara zgodba, ki je šla iz roda v rod in si jo je zapisal domačin iz Dobrave Vinko Gradišar, govori o zakladu iz Gutenwerda, ki še danes leži na dnu Krke pri Dobravi. Ko so namreč Turki v silovitem boju trg zasedli, se je nekaj ljudi rešilo. V trškem pristanišču so naložili na ladjo dragocenosti in cerkvene zvonove in pobegnili po Krki. Na prvem rečnem ovinku, kjer je otoček Irgelc, se je ladja zaradi teže potopila. Ob nizki vodi se je še dolgo prikazovalo neko znamenje. Po starem prerokovanju bi ladjo z zakladom lahko rešili s štirimi pari črnih žrebcev. Nekoč so poskusili, že se je ladja premaknila, ko se je iz globin Krke zaslišal glas: »Kar je pod vodo, je moje, kar je zunaj, pa vaše. Če takoj ne nehate, bom še konje povlekel v vodo.« Takoj so odpeli konje in po tistem ni nihče nikoli več poskušal polastiti se potopljenega zaklada. Zakaj, kar je tri sežnje pod vodo ali v zemlji, je v hudičevi lasti.

A resnični zaklad niso zlato, zvonovi in denar na rečnem dnu. Pravi zaklad je skrit pod travniki in njivami, na ozemlju nekdanje naselbine, kjer so v ritmu reke in preizkušnjah časov ljudem tekla leta v dobrem in slabem – kot tečejo tudi nam. Beseda zaklad izhaja iz staroslovanske besede *zaklasti* – založiti, spraviti za zalogo. Ta

Srednjeveški finančnik in matematik Blaž Berlec iz Druščine Zlate ostroge.

Foto: Veronika Špeh.

zaklad na Otoku je torej treba shraniti za zalogo prihodnjim rodovom – da si bodo vedno znova pripovedovali zgodbo o Gutenwerdu in ohranjali spomin na njegove prebivalce.

NOVE RAZISKAVE IZJEMNEGA ARHEOLOŠKEGA NAJDIŠČA

Marsičesa arheologi o Gutenwerdu še ne vedo, zato so v letih 2021–2023 opravili nekaj novih raziskav, predvsem terenske preglede najdišča in lasersko skeniranje iz zraka (lidar). Študenti arheologije s Filozofske fakultete v Ljubljani so tako pobirali najdbe na sveže zoranih njivah na Otoku in našli cel kup odlomkov keramičnega posodja in pečnic, drobnih kovinskih predmetov, črepinj stekla, kosov kamenja in tudi nekaj novcev – najdbe so datirane od poznega srednjega veka vse do 20. stoletja. Pomembno je, da se vrsta in razporeditev najdb, njihovo število in ohranjenost ujemajo s sledovi na terenu, ki so jih pokazali posnetki iz zraka (aerofotografija) in stare karte iz 18. in 19. stoletja. Tako arheologi domnevajo, da je bila 50 m vzhodno od izkopane srednjeveške ceste še ena cesta, 50 m vzhodno od nje pa še ena – torej bi imel Gutenwerd kar tri ceste! Prav tako domnevajo, da so bile med temi cestami hišne parcele. Oboje nakazuje urbanistični načrt trga, ki ga bo mogoče potrditi z novimi, geofizikalnimi meritvami terena (posebej z upornostno metodo, magnetno metodo in georadarsko metodo). Te neinvazivne metode pokažejo, ne da bi bilo treba kopati v tla in posegati v arheološke ostaline, kaj se skriva pod površjem tal: jame, jarki, ostanki zidov, ostanki ožgane zemlje ali ožganih konstrukcij, npr. peči.

Vprašanj je še več, npr. ali je imel Gutenwerd dve ali tri cerkve. Izkopani temelji cerkve v južnem delu naselbine so bili pripisani romanski cerkvi sv. Mihaela. Vendar se poleg cerkve sv. Nikolaja na Otoku zanesljivo omenja (čeprav šele v 16. stoletju) tudi cerkev sv. Katarine. Danes je ni več, saj so jo podrli leta 1809. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz let 1784–1785 pa je vrisana severno od cerkve sv. Nikolaja. Je res stala severno od cerkve sv. Nikolaja, čeprav že zunaj območja srednjeveškega trga in tako blizu struge poplavne Krke? Ali pa je morda kartograf zamenjal imeni cerkva in so arheologi na južnem delu naselbine v resnici odkrili ostanke cerkve sv. Katarine?

Pomembno bi bilo tudi vedeti, ali je imel Gutenwerd razen struge Krke kakršno koli obrambo pred osmanskimi Turki? Kot trg namreč ni smel imeti obzidja, kar je bila v srednjem veku pravica mest (čeprav je bilo med trgi tudi nekaj izjem). Je za obrambo imel morda jarek in nasip z lesenimi palisadami?

SKLEP

Srednjeveški trg Gutenwerd, ki je od 12. do 15. stoletja obstajal v okljuku Krke na Šentjernejskem polju, je edina opuščena srednjeveška urbana naselbina v Sloveniji, ki so jo odkrili in raziskovali arheologi. Ta pustota, še danes skrita pod njivami in travniki pri cerkvi sv. Nikolaja, je bila nekoč cvetoč trg v lasti škofov iz Freisinga na Bavarskem, proti koncu srednjega veka pa je njen pomen upadel. Leta 1473 so jo napadli osmanski Turki in jo uničili, tako da si ni več opomogla in je kot naselbina prenehala obstajati, čeprav se življenje tam ni povsem ustavilo. Kot edina stavba iz

srednjega veka se je do danes ohranila samo cerkev sv. Nikolaja. Arheološke najdbe iz različnih materialov, v veliki večini drobni predmeti in njihovi odlomki, pa tudi ostanki značilnih naselbinskih struktur (cesta, hiše, obrtne delavnice, cerkvi), bolje kot katero koli drugo arheološko najdišče iz srednjega veka v Sloveniji dokumentirajo vsakdanje življenje takratnih ljudi. Novčne najdbe iz kovnice, ki je v Gutenwerdu kovala srebrnike v prvi polovici 13. stoletja, govorijo o vlogi trgovine in potrjujejo pomen trga blizu pomembne nadregionalne prometne in trgovske poti med severno Italijo in Ogrsko. Pisni viri od sredine 13. stoletja do leta 1500 pa omenjajo trg, sodnika, mitnico, brod čez Krko, cerkev sv. Nikolaja in poimensko tudi precej tržanov, tako z nemškimi kot tudi slovenskimi imeni: njihove funkcije, posesti, dejanja, celo rodbinske povezave.

Arheološko najdišče na Otoku pri Dobravi z ostalinami Gutenwerda je zaščiteno kot kulturni spomenik, a je v veliki meri še neraziskano in ima za slovensko arheologijo velik potencial. Načrtovane nove arheološke raziskave s sodobnimi metodami, kot so geofizikalne meritve tal, lasersko skeniranje iz zraka in geološke vrtine, bodo dale nove podatke o celotnem prostoru srednjeveške naselbine in o posameznih strukturah. Omogočile bodo nova spoznanja o urbanizmu Gutenwerda, o spreminjanju rečne struge Krke in njenih rokavov, o kronologiji naselbine. Z nadaljnjimi večdisciplinarnimi raziskavami, posebej v sodelovanju z naravoslovnimi strokami, in ob upoštevanju različnih vrst virov bo prav tako mogoče bolje razumeti vlogo in pomen Gutenwerda v takratni srednjeveški pokrajini: tako njegovo vpetost v lokalno okolje kot tudi njegove stike s svetom. Zato je Gutenwerd v slovenskem prostoru izjemna srednjeveška naselbina, posebna in redka tudi v primerjavi z drugimi evropskimi državami in njihovimi arheološkimi najdišči te vrste. Je dragocena dediščina, ki jo je treba varovati in ohranjati za lokalne prebivalce in vse obiskovalce od blizu in daleč – omogoča nam sprehod v preteklost, v dobo, ko so ljudje živeli tako drugače, kot mi živimo danes, a hkrati vendarle nam tako blizu, da se lahko vživimo vanje, v njihove trenutke in njihove usode: v smeh in jok, srečo in žalost, strah in upanje – vse tisto, kar jim je napredlo niti življenja. To pa je sporočilo in hkrati popotnica tudi na naši poti skozi čas.

VIRI IN LITERATURA

- Ambrožič, M. (2005). Materialni dokazi o navzočnosti freisinških škofov na Slovenskem. V Bizjak, M. (ur.), *Blaznikov zbornik*. Zbirka Loški razgledi, Doneski 11. ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 203–223.
- Bartosiewicz, L. (2006). Animal bones from the medieval settlement Otok (Gutenwerth) near Dobrava pri Škocjanu, Slovenia. *Arheološki vestnik*, 57, 457–478.
- Gestrin, F. (1972). Otok (Gutenwerth): zgodovinski oris. *Zgodovinski časopis*, 26(1-2), 33–37.
- Nabergoj, T. (2016). Trg Gutenwerd: pozabljen skoraj 500 let. V Knific, T. in Nabergoj, T., *Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov*. Narodni muzej Slovenije, 154–161.
- Kosi, M., Bizjak, M., Seručnik, M. in Šilc, J. (2021). *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. 2., dopolnjena izd. *Slovenska historična topografija*, 1. Založba ZRC, geslo Gutenwerd, 412–416. https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Kranjska_web.pdf
- Predovnik, K. (2003). Arheološke raziskave najdišč mlajših obdobij v Kostanjevici in okolici. V Smrekar, A. (ur.), *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (str. 41–53). Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost, Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta.
- Predovnik, K., Pavlin, T. in Terčon, B. (2022). Arheološki površinski pregled na območju opuščenega srednjeveškega trga Gutenwerd pri Drami. V Gaspari, A. in Novaković, P. (ur.), *Arheologija v letu 2021: dediščina za javnost. Zbornik povzetkov. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva 13. in 14. junija 2022 v Atriju ZRC SAZU v Ljubljani* (str. 38–39). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo. <https://www.arheologija.si/files/2022/06/Arheologija-v-letu-2021-WEB.pdf>
- Stare, V. (1993). Pečnice z Otoka pri Dobravi, freisinškega trga Gutenwerth. *Kronika*, 41(2), 38–44.
- Stare, V. (1996). Posodje z Otoka pri Dobravi. V *Od antičnega vrča do majolke: katalog razstave = Vom antiken Krug bis Majolka: Ausstellungs Katalog. Galerija Dolenjskega muzeja*, 17. november 1995 - 4. marec 1996. Dolenjski muzej, 125–135.
- Stare, V. (1998). Izkopavali smo freisinški trg Gutenwert (Otok pri Dobravi). *Argo*, 41(1-2), 42–56.
- Stare, V. (2000). Pokopališče v cerkvi sv. Miklavža na Otoku pri Dobravi (Gutenwert). *Argo*, 43(2), 32–51.
- Stare, V. (2002). Kovinski predmeti z jugovzhodnega dela naselja na Otoku pri Dobravi (Gutenwert). *Argo*, 45(1-2), 18–43.
- Stare, V. (2003). Lončene posode z Otoka pri Dobravi (freisinški trg Gutenwert). *Argo*, 46(2), 20–29.
- Stare, V. (2004). Kovinske in keramične ostaline iz stanovanjskega in obrtniškega predela na sredini naselja na Otoku pri Dobravi (Gutenwert). *Argo*, 47(2), 39–73.
- Stare, V. (2006). Nova spoznanja o usnjarski predelovalnici z Otoka pri Dobravi (Gutenwert). *Argo*, 49(1), 16–30.
- Stare, V. (2007). Otok pri Dobravi: ključi in ključavnice srednjeveškega Gutenwerta. *Argo*, 50(2), 21–39.
- Šribar, V. (1973). Obrtna dejavnost na Otoku pri Dobravi – freisinškem trgu Gutenwerth. *Loški razgledi*, 19/1972, 58–74.
- Šribar, V. (1974). Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi – Freizinški trg Gutenwerth. *Slovenski etnograf*, 25-26/1972-73, 9–37.
- Šribar, V. in Stare, V. (1981). *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi. Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest. Katalog razstave*. Narodni muzej.
- Šribar, V., Stare, V. in Bregant, T. (1974). Časovno opredeljena srednjeveška keramika. *Slovenski etnograf*, 25-26/1972-73, 38–51.